

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ,
*завідувач відділу Інституту
історії України НАН України,
доктор історичних наук, професор,
член-кореспондент НАН України*

Анотація. У статті в дискусійному ракурсі проаналізовано багатий доробок сучасної української історичної науки щодо висвітлення складних питань українсько-польських відносин часів Української революції 1917–1921 років, зокрема новітня вітчизняна історіографія Варшавського договору 1920 р. між Українською Народною Республікою та Річчю Посполитою. Наголошується, що ця подія була і залишається предметом найсуперечливіших оцінок в історичній науці. Разом з тим, на цьому важливому напрямі досліджень українських істориків виразно спостерігається тенденція переосмислити значення цієї історичної події, дати всебічну й науково більш достовірну оцінку українсько-польським відносинам 1920 р., зокрема військово-політичному союзу УНР і Польщі проти спільного ворога — більшовицької Росії.

Ключові слова: Директорія УНР, Польща, Симон Петлюра, Юзеф Пілсудський, Варшавський договір, українські історики (Б. Гудь, І. Дацків, Л. Зашкільняк, І. Лісевич, М. і С. Литвини та ін.).

ВАРШАВСЬКИЙ ДОГОВІР 1920 РОКУ В ОЦІНЦІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Відзначаючи 100-річчя Української революції 1917–1921 років та становлення вітчизняної дипломатії і згадуючи найвагоміші події з історії діяльності дипломатичної служби Української Народної Республіки, насамперед зазвичай наголошується на активних зусиллях Центральної Ради з формування національної дипломатії, виході УНР на міжнародну арену, зокрема підписання нею 9 лютого 1918 року Брестського мирного договору з Центральними державами, здобутках дипломатичної служби Української Держави часів Гетьманату і діяльності українських дипломатичних місій (УНР і ЗУНР) на Паризькій мирній конференції 1919–1920 рр. Значно менше уваги дослідники приділяють дипломатії Директорії УНР, зокрема процесу підготовки, підписання, наслідкам і значенню Варшавського договору від 21 квітня 1920 року між Українською Народною Республікою і Річчю Посполитою. Утім після Бреста 1918 року саме Варшавський договір 1920-го, або т. зв. «договір Пілсудський–Петлюра» був, як цілком слушно наголошує фахівець з історії дипломатії українських державних утворень 1917–1923 рр. І. Дацків, «визначною віхою в діяльності української дипломатії на захисті незалежності України»¹.

Цій події присвячений досить потужний пласт історіографії — від спогадів та суперечливих оцінок тодішніх політичних і державних діячів України та Польщі, до ґрунтовних досліджень сучасних істориків обох країн, що вже переконливо

свідчить про історичне значення українсько-польського військово-політичного союзу 1920 року під час українсько-польсько-російської війни. Разом з тим, як небезпідставно вважає відомий дослідник українсько-польських взаємин того часу С. Литвин, «в цілому в історичній науці Варшавський договір був і дотепер залишається предметом найсуперечливіших оцінок»². Зокрема, ця історична подія була і є найбільш неоднозначно трактованою й оціненою як українською, так і польською історіографією та громадськістю цих двох, за виразом відомого польського історика М. Козловського, «природних сусідів і союзників»³. Щодо радянської історіографії, то українсько-польські відносини 1918–1921 рр. розглядали виключно як імперіалістичну агресію буржуазної Польщі проти радянської Росії з метою поневолити Україну, тобто замовчувалися або фальсифікувалися питання союзу двох незалежних держав — УНР і Речі Посполитої, їхньої спільної боротьби проти загарбницьких дій більшовицької Росії.

У зв'язку з цим особливий інтерес становить аналіз сучасної української історіографії щодо оцінки Варшавського договору 1920 року, на якому спробуємо у загальних рисах і в дискусійному ракурсі зупинитися в даній статті. Важливість всебічної й об'єктивної оцінки цієї, як і інших сторінок у більш ніж тисячолітній історії українсько-польських відносин, є нагальною потребою часу, особливо з урахуванням того, що «стосунки українців і поляків, — як слушно зазначає відомий вітчизняний історик-полоніст, дослідник українсько-польських відносин новітнього часу Л. Зашкільняк, — можна оцінити з двох позицій: оптимістичної та песимістичної. І обидві будуть правильними. Оптимістична візія цих відносин випливає з того, що початок ХХ ст. застав обидва народи поділеними між трьома імперіями — Російською, Німецькою, Габсбурзькою, а кінець віку обидва народи зустріли в незалежних державах, які проголосили себе «стратегічними партнерами». Песимістичний підхід випливає з побоювань, що історичний спадок у свідомості деяких представників обох народів і назагал величезний вантаж взаємних претензій та звинувачень продовжує чинити вплив на свідомість нинішніх поколінь українців і поляків, а сучасний стан українсько-польських взаємин дістався обом народам ціною таких невідплатних жертв протягом усього століття, що залишається небезпека пробудження образ і звинувачень»⁴.

Особливу складність і науковий інтерес становлять у цьому аспекті українсько-польські відносини періоду національно-визвольних змагань двох сусідніх народів та державотворчих процесів в Україні й Польщі, що відбувалися на початку ХХ століття майже одночасно і в єдиному геополітичному просторі, але в різних умовах (сприятливих для Польщі і несприятливих для України) як з огляду на їх інтенсивність, багатогранність й суперечливий характер, так і з огляду на те, що ці події певною мірою екстраполюються і на сьогодення, на стан українсько-польських зв'язків на сучасному етапі. Адже, як небезпідставно вважають сучасні українські дослідники, «в Польщі продовжує існувати негативний стереотип українця, який був сформований на підставі неповного висвітлення подій історичного минулого»⁵. Зокрема, виявленню механізмів побутування негативних стереотипів про Україну та українців у сучасній Польщі присвячена оригінальна монографія львівського історика Л. Хахули під красномовною назвою «“Різуни” чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну»⁶. Це визнають і окремі польські автори, наприклад, сенатор К. Козловський, який на міжнародному симпозіумі у Варшаві, присвяченому 75-річчю пакту Пілсудський–Петлюра (1995 р.), наголошував: «Нас навчили дивитися на українське питання крізь призму польської присутності на цій землі. Треба нам усім зрозуміти таки, що поруч існує великий народ із власною культурою, мовою»⁷.

Але повернемося до Варшавського договору 1920 р., який в сучасній Польщі часто порівнюють з Гадяцькою угодою 1658 р. між гетьманом Іваном Виговським і польським шляхетським урядом про автономію «Великого князівства

Руського» у складі Речі Посполитої, називаючи їх «винятковими прикладами рівноправного польсько-українського партнерства», і лише в окремих випадках, наприклад, на думку Я. Куроня, вважають, що «спільна війна проти більшовиків у 1920 році закінчилася зрадою України Польщею»⁸.

Спершу нагадаємо, що Варшавський договір УНР з Річчю Посполитою 1920 р. — це пакет документів, що складався з: 1) Політичної конвенції між Польщею і УНР, підписаної 21 квітня 1920 року у Варшаві міністром юстиції та закордонних справ УНР А. Лівизьким і міністром закордонних справ Польщі Я. Домським, і 2) Військової конвенції, підписаної 24 квітня 1920 року у Варшаві генерал-хорунжим Генерального штабу Армії УНР В. Сінклером, підполковником М. Дідковським і представниками польського генштабу — майором Війська Польського В. Славеком та капітаном В. Єндржевичем. Розроблення цих документів велося більше року за безпосередньою участю начальника Польської держави Юзефа Пілсудського і головного отамана Симона Петлюри таємно від польського сейму та уряду УНР, хоча найближче оточення керівників двох держав було ознайомлено з їх змістом. Тому Варшавський договір часто визначають як «персональний союз двох глав держав — С. Петлюри і Ю. Пілсудського, котрі з цією метою встановили особисті контакти ще у травні 1919 року. Як таємна угода, він не підлягав ратифікації парламентами»⁹.

Уперше українські тексти конвенцій опублікував у 1926 р. в еміграції в Празі Сергій Шелухин (міністр юстиції за часів Директорії). Переклад політичної конвенції французькою мовою зробив Р. Мартель у 1931-му, а переважну більшість її статей польською мовою лише у 1934 році оприлюднив відомий польський політичний і державний діяч і історик Л. Василевський.

Політична конвенція складалася із преамбули, 9 статей (артикулів) і прикінцевого положення. Стаття 1 — єдина, що підлягала публікації, після тривалих дискусій була сформульована компромісно таким чином: «Річ Посполита Польська визнає Директорію незалежної УНР, на чолі з головним отаманом п. Симоном Петлюрою, за Верховну владу УНР». Але головними в конвенції були 2-га і 3-тя статті про міждержавні кордони. В першій з них між УНР і Польщею встановлювався кордон по р. Збруч, колишньому російсько-австрійському, на схід від Здолбунова по Прип'яті. Доля 7 волинських повітів із 12, які відійшли до Польщі, буде вирішена пізніше українсько-польською комісією. В другій з них Польща визнавала територію України в межах Правобережжя, тобто до кордонів Польщі з Росією до 1772 р.¹⁰ Отже, території Східної Галичини, Холмщини й Волині, які на той час внаслідок українсько-польської війни 1918–1919 рр. вже посідали польські війська, визнавалася за Польщею.

Військова конвенція складалася із 12 статей і визначала практичні аспекти спільного польсько-українського збройного походу на Схід. Її головне положення було зафіксовано у статті 3: «У разі спільної польсько-української акції проти радянських військ на теренах Правобережної України... військові операції відбуваються під загальним керівництвом Начальної команди Польських військ»¹¹.

Не зупиняючись на складній військово-політичній ситуації в Україні та світі, обставинах, які призвели до укладення Варшавського договору, без чого, як справедливо наголошують дослідники проблеми, навряд чи можливо дати йому об'єктивну й усебічну оцінку, лише зазначимо, що восени 1919 року Україні загрожувала втрата державності. Військові поразки обох українських армій — УГА в українсько-польській війні та Армії УНР у війні з більшовицькою та білогвардійською Росією, відсутність підтримки Антанти і повна блокада нею України, невдачі української дипломатії на Паризькій мирній конференції та фактичний розрив відносин між Є. Петрушевичем і С. Петлюрою в листопаді 1919 року суттєво звузили коло можливих союзників України. Окрім того, зовнішньополітичні пріоритети обох українських урядів суттєво розходилися: якщо ЗУНР

вбачала найбільшу загрозу від Польщі і орієнтувалася на білогвардійців, зокрема на армію генерала Денікіна, з командуванням якої УГА 6 листопада 1919 року підписала договір, то Директорія УНР від перших днів свого існування усвідомлювала необхідність порозуміння з Польщею, яка, своєю чергою, також шукала можливості контактів з урядом УНР¹². Про це переконливо йшлося у заяві С. Петлюри до українського народу у зв'язку з підписанням Варшавського договору. В ній насамперед зазначалося, що три роки Україна та її народ і армія ведуть героїчну боротьбу з ворогами за свою незалежність, причому без зовнішньої підтримки. Жодна держава світу, крім Польщі, наголошував головний отаман, не визнали самостійності УНР, і тепер лише «Польська Республіка стала на реальний шлях допомоги Українській Народній Республіці в її боротьбі з московськими більшовиками, давши змогу частинам її армії формуватися в себе (йдеться про три українські дивізії. — *Авт.*), і ця армія теж йде битися з ворогами України. Але тепер українська армія буде битися не одна, а разом з армією дружньої нам Республіки Польської... По закінченню боротьби з більшовиками польські війська будуть негайно обведені в межі своєї Республіки»¹³.

Історики майже одностайно стверджують, що лідери України і Польщі зіткнулися із потужною опозицією своїм союзницьким планам усередині власних держав. Зокрема, С. Петлюра потрапив під вогонь нищівної критики майже всіх відомих діячів УНР (В. Винниченка, М. Грушевського, М. Шаповала, С. Шелухина та ін.), не говорячи вже про західноукраїнських діячів, які вважали варшавські домовленості «зрадою інтересів соборної України». Саме проблема української державності і соборності, зокрема особливо актуальне для України сьогодні в умовах російської агресії питання — чи варто поступатися певною частиною власної території для збереження національної державності й незалежності на іншій (більшій за територією) українській землі — було й залишається, з нашого погляду, ключовим при оцінці Варшавського договору 1920 р.

Отже, проблема українсько-польських відносин у 1920 році — важливий напрям досліджень українських істориків на сучасному етапі, на якому виразно спостерігається тенденція переосмислити ці події, дати науково більш достовірну оцінку українсько-польським зв'язкам весною і влітку 1920 року, хоча й зберігається різноманітність думок — часто суперечливих або ж так само тенденційних. Причому з цілком зрозумілих причин найбільш вагомим тут є науковий доробок насамперед західноукраїнських істориків.

Зокрема, серед значної кількості публікацій, присвячених історії ЗУНР та українсько-польським відносинам у Східній Галичині, слід відзначити оригінальний за змістом збірник наукових праць «Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст.» (Івано-Франківськ, 1997), змістовні монографії М. Литвина і К. Науменка «Історія галицького стрілецтва» (Львів, 1990) і «Історія ЗУНР» (Львів, 1995), а також праці Л. Зашкільняка, М. Кугутяка, Б. Тищика, О. Вівчаренка, С. Макаруча, С. Гелея, М. Гетьманчука, О. Шишка, Б. Якимовича, В. В'ятровича, І. Дацківа та ін. Наприклад, 1997 року у Львові вийшла книга Б. Гудя і В. Голубка «Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр.», сама назва якої свідчить про намагання авторів з максимальною об'єктивністю й великою обережністю інтерпретувати ці складні питання. Але центральне місце у публікаціях львівських істориків посідає українсько-польська війна 1918–1919 р., що вибухнула в час утворення суверенних національних держав — УНР–ЗУНР і Другої Речі Посполитої, і яка розглядається ними як національно-визвольна війна проти агресії Польщі на захист незалежності суверенної ЗУНР, що стала правонаступницею державницьких традицій Галицько-Волинської держави, і цим пояснюють її народний характер та відчутний вплив на розвиток національної свідомості та зростання патріотизму серед загалу українського суспільства. Водночас

вони справедливо наголошують, що наслідком цієї війни, що забрала життя близько 15 тис. українських і 10 тис. польських вояків, стали не лише здійснення Польщею т. зв. політики доконаних фактів і отримання нею у березні 1923 року сумнівного (з міжнародно-правового погляду) права на Східну Галичину і Волинь, а й небувале загострення міжнаціональних відносин у 1920–1940 роки, зокрема військове протистояння між УПА і АК в роки Другої світової війни. Наприклад, у ґрунтовній монографії з цієї теми М. Литвина «Українсько-польська війна 1918–1919 рр.» (Львів, 1998), на основі зарубіжних архівних джерел висвітлюється також вплив геостратегічної ситуації у Центрально-Східній Європі на хід і результати українсько-польського збройного протистояння 1919 року, яке розглядається на тлі відносин Другої Речіпосполитої з УНР, а також країнами Антанти, Румунією і Чехословаччиною. Саме через призму українсько-польської війни 1918–1919 рр. Варшавський договір 1920 року розглядають і переважно негативно оцінюють більшість західноукраїнських істориків.

Водночас слід зазначити, що поряд з вищезгаданими монографіями та іншими публікаціями львівських та інших західноукраїнських істориків за роки української незалежності з'явилася низка цікавих публікацій з цієї теми київських вчених, зокрема Д. Веденєєва, Т. Єременко (Зарецької), С. Кульчицького, І. Лісевича, С. Литвина, М. Павленка, О. Рубльова, В. Сергійчука, В. Солдатенка, І. Срібняка та деяких інших авторів. Утім аналіз змісту їх теж свідчить про певні, часом суттєві, розбіжності серед сучасних українських істориків, наприклад, щодо оцінки Варшавського договору, який, як слушно зазначає С. Литвин у своїй ґрунтовній монографії «Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела» (К., 2000), не лише «був і дотепер залишається предметом найсуперечливіших оцінок в історіографії, а також найбільш “уживаним” і найбільш вразливим аргументом в оцінках діяльності С. Петлюри»¹⁴.

Більшість дослідників у дискусійному ракурсі — чи був Варшавський договір помилкою Симона Петлюри, чи справді єдиним варіантом продовження боротьби за збереження державності — головний акцент зміщують на докази безвихідного становища уряду УНР під час укладання цього договору з Польщею і цим здебільшого пояснюють ту непомірно дорогу ціну, яку заплатив Петлюра за допомогу Польщі у боротьбі проти більшовиків. «Коли постало питання: Україна без західних земель чи повне зникнення її під більшовицькою навалою, — пише, наприклад, С. Литвин, — тоді він вибрав перше... Він прийняв цей диктат, але з надією нормалізувати ситуацію, а з приходом миру, зі зміною ситуації повернути всі українські землі, включно і Східну Галичину, до України»¹⁵. До речі, цей висновок певною мірою корегується з оцінкою Варшавського договору відомим українським дипломатом доби Української революції 1917–1921 рр., публіцистом й істориком О. Шульгиним, який писав: «Це було цілою революцією в тодішній нашій закордонній політиці, і треба було мати великої громадської мужності, щоб на неї зважитись. Симон Петлюра цю мужність мав...»¹⁶. Сам С. Петлюра пізніше відверто визнав, що «Варшавська умова була історично вимушеним фактом, неминучим ланцюгом в ході політично-мілітарних подій нашої новітньої історії, а не штучним утвором політичної нерозважливості чи злої волі, як дехто легковажно і поверхово думає про неї. Її уємні моменти були відомі відповідальним діячам, що підписували її, але не могли бути переборені чи нейтралізовані через об'єктивні причини міжнародного характеру»¹⁷.

Водночас сучасні українські історики наголошують на непослідовній й безпринципній позиції польської сторони, яка в кінцевому підсумку не виправдала сподівань С. Петлюри, хоча, на наш погляд, недостатньо враховують ту безсумнівну обставину, що Ю. Пілсудський у своїй східній політиці, зокрема діях і політиці щодо України, а так само щодо радянської Росії, керувався насамперед національними інтересами молодої Польської держави. В. Сергійчук, який

у світлі українських і російських архівних документів оцінював союз Пілсудського і Петлюри¹⁸, стверджує, що «успішний спільний похід українських військ разом із поляками аж до Дніпра навесні того ж року повністю підтвердив правильність квітневої угоди у Варшаві. І якби не зрадницька політика Пілсудського щодо неї пізніше, в березні 1921 р. в Ризі, то ця політична акція не сприймалася б так боляче українським громадянством»¹⁹. Проте чимала кількість українських істориків, зокрема М. Гетьманчук, О. Павлюк, В. Солдатенко та деякі інші дослідники, піддають сумніву висновок про доцільність укладання Варшавського договору і тенденційно, на нашу думку, вважають, що достатніх підстав для цього немає. Наприклад, М. Гетьманчук стверджує, що «вторгнення військ Ю. Пілсудського і С. Петлюри в Україну у квітні 1920 р. мало всі ознаки інтервенції», і тому вважає польсько-український альянс «протиприродним»²⁰, а О. Павлюк, своєю чергою, переконаний, що «акція Пілсудського-Петлюри від самого початку була приречена на невдачу»²¹, тоді як Л. Зашкільняк більш зважено оцінює договір між урядами Польщі та УНР як «малопродуктивний» і наголошує при цьому, що «марш на Київ польських та українських військ у 1920 р. мав зворотні наслідки, внісши нові антагонізми до українсько-польських взаємин»²².

Разом з тим у працях київських істориків Т. Зарецької, І. Лісевича, С. Литвина та І. Срібняка знаходимо більш позитивну й оптимістичну оцінку Варшавського договору, до того ж достатньо переконливо аргументовану²³. Наприклад, С. Литвин стверджує, що «проблема Варшавського договору полягає не в його “абсолютній” чи “неабсолютній” правильності, позаяк абсолюту як такого — не існує загалом, а в політиці — тим паче. Йдеться про договір — як об’єктивну необхідність отримати військову і політичну підтримку союзницького чинника проти більшовицьких сил. Маємо підстави говорити про вимушений союз, тимчасовий компроміс для боротьби проти сили, що окупувала Україну і загрожувала Польщі...»²⁴. Цей автор також переконаний, що, «попри всю контроверсійність оцінок Варшавського договору в історіографії... він був єдиною можливим шляхом продовження збройної боротьби українського народу проти більшовицького поневолення і за порятунок української державності»²⁵.

В опублікованій 1997 року у Варшаві монографії українського історика-полоніста І. Лісевича «Ostatnia szansa (Stosunki polsko-ukrainskie 1918–1921)», своєю чергою, на основі нових архівних документів скрупульозно досліджується хід українсько-польських переговорів, які закінчилися підписанням Варшавського договору. Протокольні записи цих переговорів, на думку автора, переконливо свідчать, що вони велися між двома рівноправними партнерами, хоча і не обходилося без гострих дискусій і компромісів, що спростовує твердження деяких українських істориків про «диктат» Польщі в українсько-польських відносинах весною і літом 1920 року, чому нібито послужив вищезазначений договір. Цю ж позитивістську позицію щодо українсько-польських відносин 1920 року відстоює І. Лісевич і у своїй останній, досить оригінальній праці «У відблискі польських багнетів. Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень–червень 1920 р.)». Позитивно оцінюючи Варшавський договір, історик підкреслює, що Ю. Пілсудський, укладаючи цей договір, «добре собі усвідомлюючи велику небезпеку для незалежної Польщі з боку Росії — будь-якої — білої чи червоної, хотів відсунути її якнайдалі від кордонів Речі Посполитої. Виходячи з цього він вважав, що в національних інтересах Польщі лежить існування незалежної України, яка б стала «буфером» між Польщею і Росією. Крім того, відрив України від Росії значно ослабив би останню в економічному і воєнному відношеннях»²⁶.

Заслугують на увагу також висновки автора про виправданий прихід 3-ї польської армії до Києва, що відбувся згідно з українсько-польським договором і тому аж ніяк не можна говорити про встановлення польського окупаційного режиму в Києві, про те, що населення Києва вітало вступ польсько-українського

війська до міста й що польське військо вело себе назагал як союзницьке, про його внесок у налагодження мирного життя в місті, забезпечення громадського порядку і спокою його мешканців, у відродження міських органів влади, господарського й культурного життя в Києві тощо. Причому ці нові для української історіографії положення й висновки досить переконливо аргументовані великим фактичним матеріалом, почерпнутим автором головним чином з українських і польських архівів, а також універвської преси того періоду. До речі, і в С. Литвина знаходимо заперечення щодо «польської окупації» України та начебто перебування уряду УНР в «обозі політики Польщі», про що свідчить, наприклад, активна діяльність уряду УНР у той період: тільки від червня до грудня 1920 р., за підрахунками автора, Радою Народних Міністрів УНР прийнято 240 законів і постанов з усіх сфер державного життя²⁷.

Нарешті, конструктивною видається також думка українських вчених про те, що не лише польська сторона була прихильна до візії «історичних прав», зокрема щодо «збирання» земель Речі Посполитої, а й українська сторона теж зазнавала впливу історичних стереотипів на кшталт «українських етнічних земель»²⁸. Водночас і «Велика Україна», так само як і «Велика Польща» або, наприклад, «Велика Румунія» чи «Велика Угорщина» у тогочасних умовах виглядали анахронічним явищем, оскільки спирались все на ту ж ідею «історичних прав». Таке мислення історичними категоріями зіграло злий жарт з провідниками обох народів, що з тих чи інших обставин не змогли побачити обрисів нової повоєнної Європи.

Як відомо, Ризький мирний договір від 18 березня 1921 року між радянською Росією і Польщею не лише анулював Варшавську союзну угоду 1920 р. (хоча Польща офіційно заявила про це лише 1923 р.) і перекреслив східну політику Ю. Пілсудського та остаточно поховав його ідею федерації, а й фактично підвів ризик під самостійницькими прагненнями українців. Українські землі були поділені між Польщею і радянською Росією. Кордон між ними проводився без урахування етнічних та історичних принципів і співпадав з незначними відступами із лінією дислокації польської армії. До Польщі, зокрема, відходили Західна Україна, Волинська губернія і частина території інших губерній колишньої Російської імперії. Мабуть, не випадковим було те, що після підписання Ризького договору 15 травня 1921 року Ю. Пілсудський поїхав до Щипйорна, де були інтерновані петлюрівські війська, і звернувся до українських офіцерів зі словами: «Панове, я Вас перепрошую, я Вас дуже перепрошую».

Отже, українсько-польський військово-політичний союз виявився нетривким і під тиском непереборних зовнішньо- і внутрішньополітичних чинників протягом жовтня 1920 — березня 1921 року спершу формально, а потім і фактично розпався. На думку багатьох істориків, він «запізнився» принаймні на рік і самотужки не зміг протистояти зміцнілій більшовицькій Росії. Але водночас, як цілком справедливо зазначає, наприклад, С. Литвин, «найвизначніше значення Варшавського договору слід бачити в тому, що він дозволив Армії УНР продовжити збройну боротьбу проти більшовиків»²⁹. Вже 25 квітня 1920 року згідно з військовою конвенцією розпочався спільний похід українських та польських військ на схід проти більшовиків. Під час наступу відбулося з'єднання частини Армії УНР — учасниці легендарного Зимового походу 1919–1920 року — із ново-сформованими за допомогою поляків українськими дивізіями (після цього з'єднання Армія УНР налічувала 15 тис. вояків) і вже 7 травня 1920 р. союзницькі війська здобули Київ. Навіть після несподіваного для українців перемир'я між Польщею і радянською Росією, укладеного не в останню чергу під тиском Антанти 12 жовтня 1920 р. в Ризі, Армія УНР вела безперервну збройну боротьбу зі значно переважаючими чисельно більшовицькими військами до свого останнього бою 21 листопада 1920 р., після чого змушена була відступити за Збруч. До речі, з настанням військово-політичної катастрофи Української Народної Республіки саме територія Польщі стала чи не єдиним місцем порятунку чис-

ленних біженців з України: членів уряду УНР та їхніх сімей, колишніх вояків і старшин української армії, цивільних осіб, і в цьому теж, на думку вітчизняних істориків, полягає історичне значення Варшавського договору³⁰.

Підсумовуючи аналіз сучасної української історіографії проблеми, слід погодитися з висновком С. Литвина, що «Варшавський договір був єдино можливим шляхом продовження збройної боротьби українського народу проти більшовицького поневолення і порятунку української державності. Шляхом укладення таємної військової конвенції з Польщею була створена правова основа для формування військових з'єднань, що дозволило сформувати малочисельну, але боєздатну армію, яка до кінця залишалася вірною Батьківщині і народові»³¹. Разом з тим, Варшавський договір 1920 року, що, як і Брестський мирний договір 1918-го, сприяв виходу України на міжнародну арену, мав велике значення не лише для українського народу, який завдяки допомозі з боку Польщі продовжував збройну боротьбу за незалежну УНР майже до кінця 1920 року, а й для всієї Європи. Як слушно наголошує відомий історик-міжнародник В. Матвієнко, «коли б не спільний українсько-польський опір улітку—восени 1920 р., то запланований Кремлем під гаслом “світової революції” похід на Польщу, Румунію та Німеччину виявився б цілком успішним і неминуче обернувся б трагедією для усіх цих країн та Європи в цілому»³².

І, насамкінець, Варшавський договір між УНР і Польщею 1920 року, зокрема українсько-польське порозуміння й військово-політичний союз двох суверенних держав у критичний для їхніх народів період, і цієї думки дотримується більшість українських істориків, і сьогодні повинен бути прикладом та основою для розвитку стратегічних міждержавних відносин і добросусідських відносин між нашими народами, які мають будуватися не на вкрай викривлених уявленнях про непросту історію українсько-польських взаємин, а на кращих сторінках спільної багатовікової історії і боротьби «за нашу і вашу свободу проти спільного ворога».

¹ Дацків І.Б. Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів. 1917–1923 рр.: [монографія]. — Тернопіль, 2009. — С. 372.

² Литвин С. Українсько-польський договір 1920 року: його наслідки та історична контроверсійність // Над Дніпром і Віслою. Матеріали міжнародної наукової конференції «Україна і Польща у визвольних змаганнях XIX — початку XX ст.», Київ, 5 листопада 2003 р. — К., 2004. — С. 137.

³ Kozłowski M. Miedzi Sanem a Zbruczem. Walki o Lwow i Galicje Wschodnia 1918–1919. — Krakow, 1990. — S. 105–106.

⁴ Зашкільняк Л. Україна і Польща у XX столітті: між конфронтацією і союзом // Міжнародний Науковий Конгрес «Українська історична наука на порозі XXI століття». Чернівці, 16–18 травня 2000 р. — Чернівці, 2001. — С. 63.

⁵ Глібов В., Горун Д. Українсько-польські взаємини в пострадянський період // Політика і час. — 1997. — № 5–6. — С. 16.

⁶ Див.: Хахула Л. «Різуни» чи побратими? Сучасні польські дискурси про Україну. — Л., 2016. — 304 с.

⁷ Цит. за: Конєва Я. Польсько-українські стосунки в історичному та політичному контексті // Розбудова держави. — 1996. — № 5. — С. 39.

⁸ Див.: Хахула Л. Зазнач. праця. — С. 88–89.

⁹ Симоненко Р.Г. Варшавський договір 1920 // Енциклопедія історії України: В 5 т. — К., 2003. — Т. 1: А–В. — С. 438–439.

¹⁰ Див.: Дацків І.Б. Зазнач. праця. — С. 371.

¹¹ Там само.

¹² Див.: Зарецька Т.І. Відносини Директорії Української Народної Республіки з Польською Республікою (1919–1920 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. — Вип. 11. Міжвідомчий збірник наукових праць. — К., 2002. — С. 76–92.

¹³ Петлюра С. Статті. Листи. Документи. В 3 т. — Т. 3. — К., 1999. — С. 197–199.

¹⁴ Литвин С.Х. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. Історіографія та джерела. — К., 2000. — С. 255.

- ¹⁵ Литвин С. Українсько-польський договір 1920 року: його наслідки та історична контроверсійність. — С. 140.
- ¹⁶ Шульгін О. Симон Петлюра та українська закордонна політика // Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879–1926). — Прага, 1930. — С.172–176.
- ¹⁷ Петлюра С. Статті. Листи. Документи. — Т. 2. — С. 627.
- ¹⁸ Сергійчук В. Союз Пілсудського і Петлюри в світлі українських і російських архівних документів // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawsze*. t. 3. / pod red. S. Kozaka. — Warszawa, 1996.
- ¹⁹ Сергійчук В. Постать світового рівня // Симон Петлюра та його родина. Документи і матеріали / [упоряд. В. Михальчук]. — К., 1996. — С. 20.
- ²⁰ Гетьманчук М.П. Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920–1939 рр. — Л., 1998. — С. 45.
- ²¹ Див.: Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — С. 385–387.
- ²² Зашкільняк Л. Зазнач. праця. — С. 66.
- ²³ Див.: Зарецька Т. Юзеф Пілсудський і Україна. — К., 2007; Срібняк І. Симон Петлюра — на чолі держави та війська. До питання про польсько-українські взаємини 1919–1920 років // Симон Петлюра та українська національна революція. Збірник праць другого конкурсу петлюрознавців України. — К., 1995 та ін.
- ²⁴ Литвин С.Х. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. — С. 274–275.
- ²⁵ Там само. — С. 298.
- ²⁶ Лісевич І. У відблиску польських багнетів. Життя Києва під час перебування в ньому польських військ (травень–червень 1920 р.). — К., 2002. — С. 4.
- ²⁷ Литвин С.Х. Симон Петлюра у 1917–1926 роках. — С. 279.
- ²⁸ Зашкільняк Л. Зазнач. праця. — С. 65.
- ²⁹ Литвин С. Українсько-польський договір 1920 року: його наслідки та історична контроверсійність. — С. 142.
- ³⁰ Гудь Б., Голубко В. Нелегка дорога до порозуміння. До питання генези українсько-польського військово-політичного співробітництва 1917–1921 рр. — Л., 1997. — С. 67.
- ³¹ Литвин С. Українсько-польський договір 1920 року: його наслідки та історична контроверсійність. — С. 146.
- ³² Матвієнко В.М. Варшавський договір УНР з Річчю Посполитою 1920 // Українська дипломатична енциклопедія: в 2 т. — Т. 1. — К., 2004. — С. 170.

TREATY OF WARSAW OF 1920 IN ASSESSING MODERN UKRAINIAN HISTORIOGRAPHY

Abstract. From the argumentative perspective, the article highlights challenging issues of the Ukrainian-Polish relations during the Ukrainian Revolution of 1917–1921. The author focuses on the modern national historiography of the Treaty of Warsaw signed between the Ukrainian People's Republic and the Polish–Lithuanian Commonwealth in 1920.

It is stressed that this event was and remains a subject of the most debatable assessments in historical science. The Treaty of Warsaw of 1920 has contributed to Ukraine's entry on the international scene. It was of great significance not only for the Ukrainian people, but also for the whole Europe. Due to the assistance of Poland, the armed struggle for the independent UPR lasted almost until the end of 1920, which prevented an enemy from invading Europe.

The author stresses that the majority of Ukrainian historians hold the view that the Treaty of Warsaw of 1920 between the UPR and Poland (notably, the Ukrainian-Polish mutual understanding and the political-military alliance of the two sovereign states in a critical for their peoples time) even today should serve as an example and foundation for the development of strategic interstate contacts and good-neighbourly relations between our nations.

At the same time, in the context of this important line of research, Ukrainian historians strive to reconsider the significance of this historic event, provide a comprehensive and scientifically grounded evaluation of the Ukrainian-Polish relations of 1920 and particularly the political-military alliance of the UPR and Poland against the common enemy — Bolshevik Russia.

Keywords: Directorate of the UPR, Poland, Symon Petliura, Józef Piłsudski, Treaty of Warsaw, Ukrainian historians (B. Hud, I. Datskiv, L. Zashkilniak, I. Lisevych, M. Lytvyn and S. Lytvyn, etc.).